

FETTÂHÎ NÎŞÂBÛRÎ VE HÛSN Ü DİL TERCÜMESİ

Güller NUHOĞLU*

Özet

Şâhruh zamanının şairlerinden olan ve Fettâhî mahlası ile şöhret kazanan Muhammed b. Yahyâ Sîbek, Nîşâbûrludur. Şair hakkındaki kaynakların genellikle birbirinden nakil suretiyle verdikleri bilgilere göre Fettâhî münzevî bir hayat sürmüştür; önce Tuffâhî daha sonra da Fettâhî, Esrârî ve Humârî'yi mahlas olarak kullanmıştır. Hat sanatında da söz sahibidir. Eserleri Osmanlı ve Hint topraklarında çok ilgi görmüş çeşitli kişiler tarafından tercüme, tanzir ve taklitleri yapılmıştır. En önemli eseri *Destûr-i 'Uşşâk* adlı mesnevîsidir ki tasavvufî mecazlarla dolu, sembolik ve psikolojik bir eserdir. Aynı eserin kendisi tarafından mensur olarak özetlenmiş şekli olan *Hûsn ü Dil* adlı eseri de müseccâ nesrin en güzel örneklerindedir. Şair H.852 veya 853 yılında vefat etmiştir.

Anahtar kelimeler: Fettâhî, Şâhruh, alegori, Hûsn ü Dil.

Abstract

Muhammed b. Yahya from Nishapur is one of the poets of the Shahrukh era and became famous with his appellation Fattahi. According to the information related from various sources, the poet lived a secluded life. He first used Tuffahi then Fattahi, Israri and Khumari as appellations. He was also involved in calligraphy. His works attracted close attention in the lands of the Ottomans and Indians and were translated and compared as well as imitated by numerous people. His most important work is the *Dastûr-i 'Ushshâq*, which a mathnawi full of symbolic, psychological and mystic metaphors. His other work *Husn u Dil* is the same work summarized by him in prose and it is one of the greatest examples of rhymed prose. It is believed that the poet died in H.852 or 853.

Key words: Fattahi, Shahrukh, allegory, Husn u Dil.

İran coğrafyasından ziyade Osmanlı ve Hint dünyasında şöhret kazanmış olan Fettâhî, Timur'un dördüncü çocuğu Şâhruh Mîrzâ ile muasırdır.¹ Fars edebiyatının birinci derece şairlerinden sayılmasına rağmen eserleri kadar şöhret kazanmamıştır. Bu durum onun münzevî bir hayat sürmesine ve büyükleri övmeye hiçbir zaman kalem oynatmamış olduğuna atfedilmektedir.² Hakkında yapılan çalışmalar da genellikle Devletşâh ve *Mecâlisü'n-nefâis*'den aktarılan bilgilere dayandırıldığı için yeni ve farklı bilgiler ortaya koymaktan uzaktır.

Nisbesinden Nîşâbûrlu olduğu³ anlaşılmaktadır. Bizzat kendisinin, şiirlerinde onun için önem arz eden Merv, Belh, Herat gibi şehirler yanında Nîşâbûr'u çok daha yüceltmesi bu bilgiyi teyit eder durumdadır.⁴ İsmi hemen hemen bütün kaynaklarda Yahyâ Sîbek Nîşâbûrî diye zikredilirken⁵ Yahyâ b. Sîbek⁶, Muhammed Yahyâ b. Sîbek⁷ ve ya Muhammed b. Yahyâ Sîbek⁸ olarak da kaydedilmiştir. Fehmi Ethem Karatay Fettâhî'nin bir eseri hakkında bilgi verirken *Risâle-i Kemaleddîn Yahyâ Sîbak Nîşaburî* kaydını düşmüştür.⁹ Lâkabı için genellikle Mevlâna kullanılırken Mollaya da tesadüf edilmektedir.¹⁰

¹ Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis* (nşr :Tayyar Ladçi), Taşkent, 1961, s.15 ; Devletşâh Semerkandî, *Tezkiretü's-şu'era'* (nşr : Muhammed Ramazânî), Tahran, 1338, s.314 ; Handmîr (Giyasüddîn b. Hümamüddîn el-Hüseynî), *Târih-i Habîbü's-siyer* (nşr :Muhammed Debîr Siyakî), Tahran,1333, IV, 15 ; Zebihullah Safâ, *Târih-i Edebiyyât der İran*, Tahran, 1366, IV, 459 ; Muhammad Yahyâ İbn Sîbak, *Dastûr-i 'Ushshâq : The Book of Lovers* , (nşr : R.S.Greenshields), Berlin,1926, önsöz, s.1 ; Fettâhî-yi Nîşâbûrî (Sîbek), *Divân ,Gazeliyat ve Rubaiyyat* (nşr : Mehdi Muhakkik, Kübrâ Bustân- Şîrîn), Tahran, 1382, önsöz, s. 7 ; C.Rieu, *Catalogue of The Persian Manuscripts in The British Museum*, Oxford, 1966, II,741 ; E.Bloch, *Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliothèque Nationales Paris*, 1934, s.44. Bir çalışmada Fettâhî'nin Nîşâbûr Türklerinden olduğu ve Afşar sultanı Nâdir Şâh'ın oğlu Şâhruh Mîrzâ döneminde yaşadığına dair verilen bilgi [Muhammed b. Yahyâ Sîbek Nîşâbûrî, *Hûsn ü Dil* (çev: Habib Derzinevezi, Ömer Yaraşır), Lefkoşa, 2006, s.XV] yanlış olmalıdır. Çünkü Fettâhî'nin ölüm tarihi istisnasız , kaynaklarda 482-483 H. olarak verildiğine göre şairin Şâhruh Mîrzâ Afşârî (ölm.1161/1748) [Stanley Lane -Pool, *Muhammedan Dynasties*, London, 1894, s. 259; C.E.Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi* (çev: E. Merçil, M. İpşirli), İstanbul, 1980 s.217] ile çağdaş olması imkansız gözükmektedir.

² Devletşâh, s.314 ; Muhammed Alî-yi Müderris-i Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb* , Tahran, 1373 hş., III, 107 ; Jean Rypka, *İranische Literaturgeschichte*, Leipzig, 1959, s.275 ; Ahmet Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, İstanbul, 1968, s.352 ; A.Bausani, "Fattahi" , *EI* (Encyclopedia of Islam), Leyden,1976, II, 865.

³ Tahsin Yazıcı "Fettâhî", *DİA*, XII, 485 ; A.Baussani, "Fattahi", II, 865.

⁴ Fettâhî-yi Nîşâbûrî, *Divân* (175 numaralı gazel, 364 ve 379 numaralı rubailer vb).

⁵ Devletşâh, s.314 ; *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 15 ; *Târih-i Habîbü's-siyer*, IV, 15 ; Müderris, *Reyhânetü'l-edeb*, III, 107.

⁶ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, İstanbul; 1941, I , 666.

⁷ A.Bausani, "Fattahi" , II, 865 ; *Dastûr-i 'Ushshâq*, önsöz, s. 1.

⁸ Tahsin Yazıcı "Fettâhî", XII, 485.

⁹ F.Ethem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1961, s. 21.

¹⁰ Ş.Samî, *Kâmîsü'l-a'lâm*, İstanbul, 1314, V, 3340.

Önceleri Sîbek (küçük elma) kelimesinin Arapçalaşmış şekli olan Tuffâhî'yi mahlâs olarak kullanırken daha sonra Tuffâhî'nin harflerinin yerlerini değiştirerek oluşturduğu, Allah'ın isimlerinden biri olan Fettâhî'yi tercih etmiş, bazen de Esrârî ve Humârî'yi tahallüs etmiştir.¹¹ Bu mahlâslar yanında kıt'alarında zaman zaman Sîbek mahlâsını kullandığına da işaret edilmektedir.¹² Yahyâ Sîbek bunlardan en fazla Fettâhî'ye itibar etmiş olup *Destûr-i 'Uşşâk*, *Şebistân-ı hayâl* ve *Dîvân*'ı gibi önemli eserlerini bu mahlâsla terennüm etmiştir.

İnzivayı seçmesi ve devlet sahiplerinden hiçbiri hakkında tek bir satır yazmaması sebebiyle Fettâhî'nin hayatının hiçbir devresi hakkında bilgi sahibi olmadığımız gibi tahsili hakkında da yeterli bilgiye sahip değiliz. Kaleme aldığı kitaplardan, kaynaklarda zikredilen bazı ipuçlarından ve eserlerindeki gerek ifade gerekse konuları işleyiş bakımından onun, devrinde geçerli olan ilimleri tahsil ettiği, hatta şiir, aruz ve hat san'atında zamanının üstatlarından kabul edildiği anlaşılmaktadır.¹³ Fettâhî bu ilimleri yalnızca tahsil etmek ve öğrenmekle kalmamış bizzat bunların tedrisi ile de meşgul olmuş,¹⁴ ömrünün son yıllarına kadar eserlerinin tasnifi ile uğraşmış¹⁵ ve nihayet 852-853 (1448-49)de vefat etmiştir.¹⁶ Hakkında yazılan ifadelere istinaden faziletli, ilim-irfan

¹¹ *Târih-i Habîbü's-siyer*, IV, 15 ; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 459 ; *Dastûr-i 'Ushshâq*, önsöz, s. 1 ; Ali Ekber Dehhoda, *Lugât-nâme*, (md. Fettâhî).

¹² Hacı Mîrzâ Abdu'l-Muhammed, *Peydâyiş-i Hatt u Hattâtân*, Mısır, 1345, s. 241.

¹³ Devletşâh s.314 ; *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 15 ; *Reyhânetü'l-edeb*, III, 107 ; Rypka, *Literaturgeschichte*, s.275 ; *Peydâyiş-i Hatt u Hattâtân*, s.240 ; Habîb, *Hatt u Hattâtân*, İstanbul, 1305, s. 78 ; Mustakimzâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul, 1928, s. 754.

¹⁴ *Târih-i Habîbü's-siyer*, IV, s.62 ; *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 46 ; Ali Şîr Nevâyî, *Nesâyimü'l-mahabbe min Şemâyimi'l-fütüvve* (Haz.Doç.Dr. Kemal Eraslan), İstanbul, 1979, s. 402.

¹⁵ Fettâhî, *Hüsn ü Dil (Destûr-i 'Uşşâk)* mesnevisini ebced hesabıyla eserin bittiği tarih olan H.840'ı içeren beyitle tamamlamıştır. (*Dastûr-i 'Ushshâq*, önsöz, s.1) ; *Şebistân-ı Hayâl*'e ise eserin mukaddimesinde belirttiğine göre *Destûr-i 'Uşşâk*'tan sonra başlamış ve eserin tamamlanış tarihi olarak 843 H.'yi vermiştir. (Rieu, II, 741).

¹⁶ Devletşâh s.470 ; *Târih-i Habîbü's-siyer*, IV, s.15 ; Rypka, *Literaturgeschichte*, s.275 ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâ'u'l-müellifin ve Âsârü'l-musannifin*, İstanbul, 1951, II, 528 ; A.Bausani, "Fattahi", II, 865 ; Tahsin Yazıcı "Fettâhî" XII, 485.

sahibi, derviş meşrep¹⁷ ve te vazuyu şiar edinen¹⁸ Fettâhî Şia mezhebine mensuptur.¹⁹

Siyasî ve sosyal çalkantılı bir devirde yaşaması ve münzevî hayatı icabı, eserlerini daha ziyade felsefî, ahlakî ve tasavvufî konularda kaleme almış, devrinde geçerli olan şiir türlerinin hemen hepsinde kalem oynatmıştır. Çağdaşları gibi o da kendi ölçüsünde yeni manalar ve mazmunlar bulmaya ve özel bir tarz kullanmaya itina göstermiştir. Bu yolla sözün daha kuvvetli olacağı düşüncesindedir. Bu sebeple okuyucu mesnevîlerini lâfzen anlasa bile mana yönünden zorlanmaktadır.²⁰ Bol tekellüflü ve sanatlı mesnevîlerine karşılık dîvânında daha sade ve akıcı bir üslup kullanmış, müseccâ bir üslup ile kaleme aldığı *Hüsn ü Dil* adlı mensur eserinde ise son derece veciz ve akıcı bir tarzı tercih etmiştir.²¹

Fettâhî'nin önemli özelliklerinden bir diğeri de Fars şiirinde geçerli olan, özellikle Timurlular devri gazelinin hususiyeti sayılan, mana ve tasavvurları şahıslatırmayı mesnevîde ustaca uygulamasıdır. Denilebilir ki o, *Destûr-i 'Uşşâk (Hüsn ü Dil)* isimli eserinde Farsça aşıkane şiirlerde kullanılan *dil*, *akıl*, *hüsn*, *nazar*, *gamze*, *zülf*, *ruhsar*, *hat*, *hal* vb. mazmunların hiçbirini ihmal etmeden bu kavramları şahıslatırmış ve onlara dramatik roller yükleyerek tahkiyedeki başarısını ortaya koymuş ve böylece orijinallik arz etmiştir.²²

Attâr, Nizâmî, Mevlâna, Enverî, Emîr Husrev vb klasik mesnevî şairlerinin etkilerini az da olsa mesnevîlerinde hissettiren Fettâhî en çok Sühreverdî'nin *Mûnissü'l-'uşşâk* adlı eserinden etkilenmiş olmalıdır.²³ Özellikle *Dîvân*'ında Hâfız ve Sa'dî den tazminler yapmış²⁴ ve Ömer

¹⁷ Devletşâh s.314 ; *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 15 ; *Târih-i Habîbü's-siyer*, IV, s.15 ; *Reyhânetü'l-edeb*, III, 107 ; *Lugât-nâme* (mad: Fettâhî) ; A.Bausani, "Fattahi", II, 865 ; Rypka, *Literaturgeschichte*, s.275.

¹⁸ Fettâhî -yi Nişâbüri, *Dîvân* (343 numaralı kıt'a).

¹⁹ Şia Ricalin konu edildiği kitaplarda zikredilmesi [Ağa Bozork-i Tehrânî, *ez-Zerî'a ilâ Tesânîfi'ş-şî'a*, Beyrut, 1983, XIII, 24] ,Hz. Hüseyin ve İmâm Ali b. Mûsa er-Rızâ hakkındaki şiirleri [Fettâhî-yi Nişâbüri, *Dîvân*, önsöz, s.12] ve matbu' dîvanının pek çok yerindeki şiirler [33,163,192 numaralı gazelleri ve 358 numaralı rubaisi vb.]

²⁰ İhsan Yârşâtr, *Şî'r-i Fârsî der 'ahd-i Şâhruh*, Tahran, 1334 hş., s.106.

²¹ *a.g.e.*, s.184

²² *a.g.e.*, s.182 ; A.Bausani, "Fattahi", II, 865 ; Tahsin Yazıcı "Fettâhî" XII, 485.

²³ Tahsin Yazıcı "Fettâhî" XII, 485.

²⁴ Devletşâh s.470 ; Fettâhî -yi Nişâbüri, *Dîvân* (1 ve 20 numaralı gazellerin ilk beyitleri Hafız'dan, 27 numaralı gazelin son beyti Sa'dî'den tazmindir.).

Hayyâm'ı hatırlatan rubailer²⁵ terennüm etmiştir. Buna karşılık özellikle Osmanlı ve Hint topraklarında pek çok kişiyi etkilemiş eserleri taklit, tercüme ve tanzir edilmiştir.²⁶

ESERLERİ: Fettâhî'nin manzum ve mensur olmak üzere birkaç eseri günümüze kadar gelebilmiştir. Ne var ki eserleri hakkında yeterli çalışma yapılmadığından aynı eser farklı isimlerle kaydedildiği gibi farklı eserler de aynı isimle kaydedilmiştir. Yine kaynaklarda zikredilmesine rağmen henüz mevcudiyetine rastlamadığımız eserleri yanında, kaynaklarda zikredilmeyen ama kütüphanelerde adına kayıtlı bulunan eserler de mevcuttur. Ancak konu bu makalenin sınırlarını aşacağından burada sadece bilinen eserlerinden yüzeysel olarak bahsedilecektir.

Destûr-i 'Uşşâk: Fettâhî'nin özellik arz eden en önemli eseri olup Hüsn ü Dil olarak da bilinir.²⁷ Hezec bahrinde yazılan 5000 beyitlik²⁸ bu mesnevî tasavvufî mecazlarla dolu sembolik ve psikolojik bir eserdir. Bazı müsteşriklerin ifadesiyle “oryantal aşkın mecazî bir fihristidir”.²⁹ Konusu, bütün batı ülkelerinin hâkimi olan Yunan hükümdarı Akl'ın oğlu Dil ile doğu ülkelerinin hâkimi Aşk'ın Hüsn isimli kızı arasındaki muaşaka ve bu iki sevgilinin birbirine kavuşma macerasında vücudun diğer organları arasında geçen olaylardan oluşur. Zahiren böyle görünmekle birlikte esas itibariyle seyr ü sulûk konu edinilmiştir. *Ravzâ-i Bustân* olarak kaydedilen eser³⁰ de muhtemelen bu eserdir. 1926 yılında Berlin'de R.S.Greenshields tarafından neşredilmiştir.

Şebistân-ı Nikât ve Gülistân-ı Lugât: Sembolik kavramlar üzerine kurgulanan, manzum ve mensur hikâyeler, kısa masallar ve özellikle nükteli

²⁵ a.g.e. s.142 (370 numaralı rubai)

²⁶ *Keşfü'z-zünûn*, I, 666 ; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333 h., II, 67,494 ; E.J.W.Gibb, *History of Otoman Poetry*, London, 1965, II, 287 vd; III, 21, 52; IV, 181 vd ;Rypka, *Literaturgeschichte* ,s.275 ; A.Bausani, “Fattahi” , II, 866.

²⁷ Eserin ismi bizzat şairin kendisinin adlandırmasıyla *Destûr-i 'Uşşâk*’tur[Allah’a hamdolsun ki bu Destûr-i ‘Uşşâk yaratıcının yardımıyla nihayet buldu (*Dastûr-i 'Ushshâq* s. 480)]. Ancak konusunu Hüsn ile Dil’in muaşakası oluşturduğundan muhtemelen eserin kahramanlarına ithafen *Hüsn ü Dil* olarak da bilinmektedir.

²⁸ Safâ, *Edebiyyât*, IV, 459 ; *Şi'r-i Fârsî*, s. 180 ; A.Bausani, “Fattahi” , II, 865.

²⁹ Rypka, *Literaturgeschichte* ,s.275 ; A.Bausani, “Fattahi” , II, 865.

³⁰ Safâ, *Edebiyyât*, IV, 460 ; Ahmet Münzevî, *Fihrist-i Nushahâ-yi Hattî-yi Fârsî*, Tahran, 1353 hş., IV, 2845.

yazılar mecmuası olan³¹ eser, sekiz bölümden oluşmaktadır.³² Katalog ve kütüphane kayıtlarındaki bilgiler bir hayli karışık olduğu için araştırılarak açığa kavuşturulmaya muhtaçtır. H.Ethé tarafından Almancaya çevrilerek 1868’de Leipzig’de *Şebistân-ı Hayâl* ismiyle neşredilen eser bu eserin birinci bölümü olmalıdır.³³

Şebistân-ı Hayâl: İsim benzerliği sebebiyle *Şebistân-ı Nikât ve Gülistân-ı Lugât* isimli eserle karıştırılan³⁴ bu eser Hâfız-ı Şîrâzî ve Husrev-i Dihlevî gibi ünlü şairlerin gazellerinin matla’ beyitlerinin tazminini ihtiva eder.³⁵ Mustafa b. Şaban Surûrî tarafından Türkçe olarak şerh edilmiştir.³⁶

Dîvân : Mesnevîlerine göre daha lirik ve sade bir ifade ile kaleme alınmıştır. Nüshaları oldukça azdır. Gazel, kıt’a ve rubailerinden oluşan *Dîvân* Mehdî Muhakkik tarafından 2003 yılında Tahran’da neşredilmiştir. Kasideleri ise Kahire Darû'l-kütüb’ deki *Külliyat*ında mevcuttur.³⁷

Risâle fi 'İlmi'l-bedi': *Risâle-i Kemaleddîn Fettâhî, Tecnisat ve Muhtasar der fenn-i bedi'* olarak katalog ve kütüphanelerde Fettâhî Nişâbûrî adına kayıtlı olan eser³⁸ mana güzelliği ve telaffuz güzelliği olmak üzere iki bölümden oluşur.³⁹ İsminden de anlaşılacağı gibi konusu edebî sanatlardır.

Hüsn ü Dil: Fettâhî'nin *Destûr-i 'Uşşâk* adlı mesnevîsinin kendisi tarafından yapılan mensur özetidir.⁴⁰ Konusu itibariyle alegorik ve tasavvufî bir roman özelliği taşıyan eser, üslubunun dikkat çekiciliği ve kolay anlaşılır olması sebebiyle çok şöhret bulmuş ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Lâmi’, Âhî, Vâlî ve Muhyî-yi Gülşenî tarafından aynı isimle Türkçeye tercüme ve tanzirleri

³¹ A.Bausani, “Fattahi” , II, 865.

³² Mahmud-i Mar'aşî-yi Ahmed-i Huseynî, *Fihrist-i Nushahâ-yi Hattî-yi Kitâbhâne-yi 'Umûmî-yi Ayetullâh Mar'aşî*, Tahran, 1395, X, 8.

³³ Hanbâbâ Muşâr, *Fihrist-i Kitâphâ-yi Çâpî-yi Fârsî*, Tahran, 1350 hş., II, 2095 ; Münzevî, *Fihrist*, II, 1637 ; A.Bausani, “Fattahi” , II, 866 ;Tahsin Yazıcı “Fettâhî” XII, 485.

³⁴ Rieu, II, 241 ; Fettâhî-yi Nişâbûrî, *Dîvân*, önsöz, s.10.

³⁵ Tahsin Yazıcı “Fettâhî” XII, 485.

³⁶ *Keşfü'z-zünûn*, II, 1027

³⁷ Fettâhî-yi Nişâbûrî, *Dîvân*, önsöz, s.11 ; Münzevî , *Fihrist*, III, 2459.

³⁸ *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, s.21.

³⁹ Tahsin Yazıcı “Fettâhî” XII, 486.

⁴⁰ *Şi'r-i Fârsî*, s. 184 ; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 459 ; A.Bausani, “Fattâhî” , II, 865 ; Rypka, *Literaturgeschichte* , s.275.

yapılmıştır.⁴¹ Fuzûlî, *Sıhhat ve Maraz* isimli eserinde bu eserden etkilenmiş,⁴² Şeyh Galip *Hüsn ü Aşk*'ta bundan ilham almıştır.⁴³

Eser A.Browne (Dublin, 1801) ve W.Price (London, 1828) tarafından İngilizceye çevrilmiş; R.Dvorak (Viyana, 1889) tarafından da Lâmi'nin *Hüsn ü Dil*'i ile karşılaştırmasını içeren geniş bir önsöz, tenkitli metin ve Almanca çevirisiyle birlikte *Husn u Dil: Schönheit und Herz* adıyla neşredilmiştir. Hüsn ü Dil Hindistan'da da oldukça ilgi görmüş, Urduca ve Farsça olarak manzum ve mensur nazireleri yapılmıştır.⁴⁴

Fettâhî'nin bu eserlerden başka aruz hakkında *Risâle fi 'ilmi'l-'arûz*, Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde* kitabına ilham kaynağı olan *Esrârî ve Humârî, Ta'bir-i Hâb* olarak da bilinen *Ta'bir-nâme*, *Deh-nâme*, *Risâle-i Elbise*, *Esrâr-nâme* (Esrârî ve Humârî ile aynı olması muhtemeldir.), *İnşa'-i Masnu'a* (Bu eser de muhtemelen *Risâle fi 'ilmi'l- bedî'* ile aynı eserdir.) gibi eserleri kaynak ve kataloglarda yer alsın da karışıklıkları gidermek ve bilgileri netleştirmek için araştırılmaları gerekmektedir.⁴⁵

1.1. HÛSN Ü DİL'İN TERCÜMESİ⁴⁶

Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamd, yaratılmışların en hayırlısı Muhammed'e ve onun bütün ehline salât ve selâm olsun.

Bu hikâyeyi icat eden ve bu rivayeti ilk olarak ortaya koyan Fettâhî- yi Nîşâbûrî şöyle anlatır: Yunan şehrinde ismi Akl(akıl) olan bir padişah vardı. Bütün batı ülkeleri onun hükmünde idi. Yerine padişah olacak bir oğla sahip olamamaktan başka gönül bağladığı hiçbir muradı yoktu. Sonunda Allah ona gönül aydınlatan bir oğul verdi. Padişah ona Dil(gönül) adını koydu. Dil, Akl'ın eğitimi ile tecrübe kazanıp, ülkenin başına geçme liyakatını elde edince Akl,

⁴¹ Tahsin Yazıcı "Fettâhî" XII, 485 ; Gönül Ayan, 'Lâmi'i Çelebinin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri' , *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 1994, s.53 ; Yenipazarlı Vali, *Hüsn ü Dil Mesnevisi*, (haz: M.Fatih Köksal), İstanbul, 2003 ; Muhyî-yi Gülşenî, *Menâkib-i İbrâhîm-i Gülşenî* (haz: Tahsin Yazıcı), Ankara, 1982, önsöz, s. XIX.

⁴² Hamide Demirel, *The Poet Fuzûlî*, Ankara, 1991, s.148; Tahsin Yazıcı, 'Fettâhî', XII, 485.

⁴³ Şeyh Galip, *Hüsn ü Aşk* (haz: Orhan Okay, Hüseyin Ayan), İstanbul, 1975, önsöz.

⁴⁴ Tahsin Yazıcı 'Fettâhî' XII, 485.

⁴⁵ Fazla bilgi için bkz: Güler Alioğlu, *Fattâhî Nîşâbûrî ve Hüsn ü Dil*, Erzurum, 1988 (basılmamış yüksek lisans tezi).

⁴⁶ Bu tercümede R.Dvorak neşri esas alınmıştır.

son derece sağlam Beden isimli kalesinde onu tahta oturttu. Beden'in iç kalesinde Dimağ kümbeti denilen bir köşk vardı, o köşkü de kendine ibadetgâh yaptı.

Dil memleket tahtına geçtikten bir müddet sonra âlemi hak ve adaletiyle mamur etti. Bir gece nedimler, meclisinde tarih okuyorlardı. Söz esnasında "Hak Taalâ'nın bu cihanda ebedî Cennetten Âb-ı hayat denilen bir çeşmesi olduğuna ve bu sudan içenlerin ebediyen zinde kalacağına" sözü getirdiler. Âb-ı hayat'a olan iştihak Dil'in benliğini sardı. Nedimlerinden o suyun kaynağını talep etti. Hepsî, "Bizim için o suyun mahalline yol yoktur, kimse de onun kaynağından haberdar değildir" dediler. Dil, Âb-ı hayat arzusuyla yaşamdan bıktı ve memleket işlerini terk etti, halvete çekildi ve halkla ilişkisini kesti.

Raslantı bu ya, Dil'in Nazar isimli avare bir casusu vardı. Beden şehrinin muhafızlığı ona verilmişti. Halvetteki Dil'in huzuruna çıktı, huzura çıkma şartlarını eda etti ve sıkıntısının sebebini sordu. Dil, macerasını ondan gizlemedi. Âb-ı hayat'ı arama hikâyesini ona anlattı.Nazar "Ey padişahım! Üzülmeviniz ve padişahlık işlerini ihmal etmeyiniz. Zira ben çabucak gider, Âb-ı hayat'ın alâmetini âlemin en uzak noktalarında ararım" dedi.

Dil, Nazar'ın ilgisinden memnun oldu. Nazar suyun izini karada ve denizde aramak üzere aceleyle gitti. Bir müddet âlemin en uzak yerlerinde seyahat etti, gayretler gösterdi, birçok tuhafılık ve gariplikler gözlemledi. O cümleden olarak binaları yüksek, semaları geniş, etrafı belâlarla donanmış, menzilleri mesirelerle süslenmiş bir şehre ulaştı. Birisine o şehrin hikâyesini ve o sır makamının padişahının ismini sordu. O "Bu ülkenin adı Afiyet şehri, bu makamın padişahı da Namus adında bir gençtir. dedi. Nazar, Namus'un huzuruna çıkmaya karar verdi. Âb-ı hayat'ın hikâyesini ona açtı. Namus "Ab-ı Hayat hikâyesi temsîlidir ve mana yönünden yorumu vardır. Bil ki Âb-ı hayat'tan maksat; her şöhret arayanın isminin vasıtası olan şerefdir ve her kim bu sudan nasiplenirse ismi kıyamete kadar dillerde yaşar" dedi.

Nazar böylece gönlü tereddütlü bir şekilde Namus'un şehrinden çıktı. Dağ ve çöl kuşu oldu. Nihayet bir gün sıkıntı dolu bir dağa ulaştı. Birisine o yerin adını sordu."Bu dağa Zühd ve Riya geçidi derler ve onda Zerk (riya) diye adlandırılan yaşlı bir rahibin kilisesi vardır" cevabını aldı. Nazar, Zerk'i ziyaret etti. Âb-ı hayat hikâyesini ona anlattı. Zerk "Bil ki Âb-ı hayat'ın kaynağı Cennet bahçesindedir. Bu cihanda ağlayanların gözyaşı onu bulmak için bir

alâmettir, halkın temiz itikadının tatlı şerbetini içmek için aldatma gözyaşının çoraklığında gayret göstermen gerek” dedi.

Zerk’in aldatıcı sözleri Nazar’a bir feyiz vermeyince su gibi, o dağdan sahraya yöneldi. Birkaç gün sonra orada değerli burç ve surları olan yüksek bir kale gördü. Birisine “Bu kalenin ismi nedir ve bu şehirde padişah kimdir?” diye sordu. O “Bu kalenin ismi Hidayet, bu şehrin padişahı da Himmet isimli uzun boylu bir gençtir” diye cevap verdi. Nazar Himmet’in huzuruna çıktı, yer öptü ve ona Âb-ı hayatla ilgili haberler sordu. Himmet “Ey Civanmerd! Âb-ı hayat çeşmesi âlemde aşikârdır, fakat kaynağına ulaşmak zordur ve kimsenin ona ulaşması mümkün olmadığından onun kaynağından da hiç kimse haberli değildir” dedi. Nazar “Sultanım! Mademki o çeşmenin kaynağına ulaşmak mümkün değil, o halde senin bilgi vermenin bir sakıncası yok. Senden göstermek, benden gitmek, senden haber vermek, benden kaynağa ulaşmak” dedi. Himmet “Doğu ülkesinde ismi Aşk olan bir padişah vardır. İnsan ve cinler Süleyman Peygamber’e olduğu gibi ona tabidir. Çok güzel bir kızı vardır. Güzelliği âleme nam salmış, babası ona Hüsn adını vermiş, onun için Kaf Dağı’nın eteğinde yüce bir şehir kurmuş, onda Cennet gibi bir bahçe yapmıştır. O şehrin ismi Dîdâr (çehre) şehri ve o bahçenin ismi de Ruhsâr (yanak) gülşeni (gül bahçesi)dir. O bağda ismi, Fem (ağız) çeşmesi olan bir pınar gizlidir. Âb-ı hayat işte o pınarda saklıdır. Hüsn, daima o bahçede sayısız emir ve ordu ile ayş u işret içinde yaşar ve sürekli Âb-ı zindegânî (hayat suyu)’yi mutluluk kadehiyle içer. İnsanoğlundan birinin Dîdâr şehrine ulaşması güçtür. Çünkü yolda çok engel vardır. O cümleden olarak Segsâr (hırs) şehri yol üzerindedir. Rakîb diye adlandırılan bir dev orada padişaktır, Aşk’ın emri ile Dîdâr şehrinin muhafızlığını yapmakta ve o diyardan geçen yabancılara engel olmaktadır. Segsâr şehrinde kurtulup, Dîdâr şehrine ulaşınca peri yüzlü Hüsn’ün komutanı ve sancaktarı olan Kâmet (boy) isimli kardeşimin makamı vardır. Oradan geçince Mârpâyân makamı gelir. İşte o zaman Dîdâr şehri gözler önüne serilir.” diye anlattı.

Hülasa Himmet, Nazar’ı Âb-ı hayat’tan haberdar etti. Nazar Himmet’ten cesaret alınca yolculuğa niyetlendi. Himmet, Nazar için kardeşine bir mektup yazdı ve ona veda etti.

Nazar oradan doğu ülkelerine yöneldi. Bir müddet yol kat ettikten sonra Segsâr diyarına ulaştı. Rakîb’in askerleri onu esir alarak Rakîb’in huzuruna çıkardılar. Rakîb ona “Kimsin ve nerelisin ki bu makama böyle cesurane

giriyorsun?” diye sordu. Nazar “Hekim ve edip biriyim ve hikemiyattan nasıplıyım” dedi. Rakîb; “Hikmete ait ne yapabilirsin ve sihir ilminden neye gücün yeter?” diye sordu. Nazar, “Allah’ın inayetiyle fitraten hiçbir şeye ihtiyacım yok, öyle ki kimya ile toprağı altına çeviririm” dedi.

Rakîb’i altın hırsı bürüyünce Nazar’a altın yapmayı teklif etti. Nazar, “Kimya ilminde pek çok ilaç ve terkipler kullanılır. Onun madeni de Dîdâr şehri ve Ruhsâr gülşenindedir” dedi. Rakîb, “Eğer altın yapmak mümkün olacaksa Dîdâr şehri ve Ruhsâr gülşeni emrindedir” diye cevap verdi.

Velhasıl Rakîb ve Nazar yola koyuldular, Dîdâr şehri ve Ruhsâr gülşenine yöneldiler. Kâmet’in bahçesine ulaşınca murat hurmasından maksat meyvesini topladılar. Kâmet, Nazar’ı Rakîb’in arkadaşı olarak görünce, ondan gizlice durumunu anlatmasını istedi. Nazar, hikâyesini Kâmet’e açıkladı ve onu Himmet’in mektubundan haberdar etti. Kâmet, Nazar’ı Sâk (bacak) isimli kölesine emanet etti. Böylece Rakîb, Nazar’ı göremeyince kendi şehrine geri döndü. Nazar, Rakîb’den kurtulunca Kâmet’in bahçesinden Dîdâr şehrine koştu. O bahçede (Kâmet’in bahçesinde) çok acayıplikler gözledi ve sayısız tuhaflıklarla karşılaştı. O cümleden olarak, ham gümüşten koparılmış (yapılmış) bir Kemer (bel) ve ona saç teliyle asılı bir dağ gördü. Nazar o geçitten (kemerden) geçemeyince şaşırıp ve çaresiz kaldı.

Tesadüfen Hüsn’ün Zülf (saç) isimli Hindistanlı bir emiri vardı. Kement atma, hırsızlık ve düzenbazlıkta çok mahirdi. Daima, av maksadıyla Kâmet’in bahçesinin etrafında ve Dîdâr şehrinde dolaşırdı. O gün, güneş sebebiyle Kemer’in gölgesine sığınarak dinlenmek için dağın kemerini yastık yapmıştı ki ansızın Nazar onun yanına geldi. Zülf onun perişan halinin sebebini sordu. Nazar’ın babası Türkistan, annesi de Hindistan’dan olduğu için Zülf’e yakınlık ve hemşerilik gösterdi. Zülf onun miskin ve perişan haline acıdı. Kemerin üstüne çıkarak aşağıya bir kement fırlattı. Nazar kemendi eliyle tuttu, ucunu eline doladı. Zülf onu yukarıya çekti. Nazar Zülf’e veda etti ve yola koyuldu. Zülf, kendi saçından bir teli ona verdi ve “Eğer yolda bir sıkıntıya duçar olursan sana yardım etmem için bu saç ateşe at” dedi.

Nazar, oradan Dîdâr şehrine yöneldi. Zülf’ün askerlerinden Mârpâyân’ın eline esir düştü. Onlardan kurtulup Dîdâr şehrine varınca, orayı Kirişme, İşve, Şive, Şemâyil diye dört mahalleden oluşmuş gördü. O şehirde türlü tuhaflık ve gariplikler gözledikten sonra, Ruhsâr meydanına yöneldi. Meydandan Gülşene çıkınca, bahçe etrafında dolaşan ve gül toplayan bir grup zenci çocuk gözüne

ilişti. Nazar onlara isimlerini ve kime tabi olduklarını sordu. Onlar da “Peri yanaklı Hüsn’ün Habeş’ten ve Zengibar’dan bir Hâl (ben)’i var, biz hepimiz o nazenin Hüsn’ün Hâl’inin köleleriyiz ve o bahçenin korunmasında emniyet edilen kişileriz” dediler.

Ama Ravi der ki, Nazar’ın ismi Gamze olan fitneci ve kötü huylu bir kardeşi vardı. Küçük yaşta Nazar’dan ayrılmış, yanlışlıkla eşkıyaların eline düşmüş, sonunda Hüsn’ün hizmetine girmiş, Hüsn de onu okçularına komutan yapmıştı.

Nazar, Ruhsâr gülşenini seyrederken tesadüfen Gamze de nergis bahçesinin ortasında sarhoş bir şekilde uzanmıştı. Nazar’ı görünce tanımadı, kalktı, başına ok fırlattı ve “Kimsin? Bu gülşende yabancı görünüyorsun, hainlik maksadıyla hırsızlık için mi geliyorsun?” diye sordu. Velhasıl zilzurna sarhoş Gamze, öldürmek maksadıyla Nazar’ın elbiselerini çıkardı ve gözlerini bağladı.

Ravi der ki, onların annesi gizlice Yemen işi iki nazar boncuğu edinmişti. Onlardan her birini çocuklarından birine vermiş ve göz değmemesi için onlara pazubent yapmıştı. Gamze, Nazar’ı soyundurunca kolunda o nazar boncuğunu gördü, tanıdı. Nazar’ı boncuğun hikâyesi hakkında sınava çekti. Nazar, annesi ve kardeşiyle ilgili malumatı ona verdi. Gamze, Nazar’ın kendi kardeşi ve kendi soyundan olduğunu anlayınca gözlerinin bağına çözdü, yüzünü öptü. Ona ayrılık ve firkatinin hikâyesini sordu. Sonra onu evine götürdü ve kardeşlik şartlarını yerine getirdi.

Hülâsa, Hüsn Gamze’nin kardeşinin seyahatten döndüğünü işitince, ertesi gün onu huzuruna çağırdı. Gamze kardeşinin hikâyesini ona anlattı. Hüsn” Senin kardeşinin adı nedir ve hangi hünerlere sahiptir?” diye sordu. Gamze” Kardeşimin ismi Nazar’dır ve cevher tanımakta ustadır” diye cevap verdi. Hüsn” Hazineimde, bir süredir sevgisini gönlümde taşımakta olduğum bir mücevherim var. O, taştan yapılmış ve büyüyle nakışlanmış bir heykeldir. O taşın cevherinin ne olduğunu ve o heykelin neyin şekli olduğunu bilmiyorum” dedi.

Ertesi gün Gamze, Nazar’ı Hüsn’ün huzuruna çıkardı. Nazar saygı gereğini yerine getirdi. Hüsn, onu birkaç sualle imtihan etti. Nazar hepsine uygun cevaplar verdi. Sonunda Hüsn, taştan yontulmuş şekli, Nazar’ın huzuruna getirmesi için baş hazinedarı çağırdı. Nazar o heykeli karşısında görünce, baştan

ayağa aynıyle Dil’in şeklini buldu. Hüsn’e “Bu heykel, güzellikte ve olgunlukta zamanın meşhuru, Şam ve Mağrib padişahının oğlu Dil’dır” dedi. Hüsn’e Dil’in şekli, huyu ve vasıflarından o kadar bahsetti ki Hüsn, yüzlerce nadide gönülle Dil’in güzelliğine meftun oldu.

Hülâsa Hüsn, Dil’in aşkında çaresizliğe düşünce, yalnızken Nazar’ı huzuruna çağırdı ve “Mademki bana Dil’in güzelliği hususunda rehberlik ettin onun vuslatına da yol göster ve mademki müşkülleri çözdün ben ve Dil arasındaki vuslat yolunu da aç” dedi. Nazar” Dil’i elde etmek zor iştir. Çünkü o, Beden kalesinde babasının hükmü altında esirdir. Babası onu kendi yanından bir an bile ayırmaz, gece gündüz onu korur. Ama bir ömürdür Dil, Âb-ı hayat’a susamış ve onun nişanını herkesten soruşturmaktadır. Eğer bu dergâhın ileri gelenlerinden biri benimle birlikte olur ve Âb-ı hayat’tan tatmaya gelirse, umulur ki uzaklık perdesini ortadan kaldırır ve Dil’i hile ile ele geçiririm” dedi.

Ama Ravi der ki, Hüsn’ün Hayâl isimli eşkıya, düzenbaz, ressam ve nakkaş bir kölesi vardı. Makam ve mevkisi Hüsn’ün aynadârlığıydı. Parlak yakuttan bir yüzüğü vardı, Fem çeşmesinin kaynağı o yüzüğün taşında ve nişanında idi. Hüsn o yüzüğü Hayâl ve Nazar’a verdi ve onları Dil’i aramaya gönderdi. Nazar ve Hayâl, Beden şehrine varana kadar bir müddet yol kat ettiler.

Sözün kısası, Nazar başından geçenleri Dil’e anlattı ve Hayâl’i Dil’in huzuruna çıkardı. Dil, Hayâl’i inayet gözüyle gördü. Hal- hatırdan sonra hünerlerini sordu. Hayâl “Nakkaş bir kişiyim ve Hüsn’ün aynadârı olarak tanırım” dedi. Dil “Bir şekil üzerinde göster de hünerinin mahiyetini anlayayım, bir yazı yaz da nakkaşlığını göreyim”dedi. Hayâl çabucak kalemi aldı ve bir sayfa üzerine Hüsn’ün şeklini çizdi. Dil o şekli gözle görünce yüz binlerce gönülle ona aşık oldu. Hayâl ve Nazar’a uydu, Dîdâr şehrine gitmeye azmetti.

Ama Ravi der ki, Dil’in Vehm isimli bir veziri vardı. Makamı Akl’ın kilisesi civarındaydı. Dil’in niyetini haber alınca hükümdar Akıl’ın huzuruna koştu ve “Beden şehriden kaybolan Nazar şimdi geri dönmüş, Aşk’ın memleketinden bir ressam getirmiş, Dil’i Dîdâr şehrine götürmek istiyorlar, Aşk’ın ordusunun hile ve desisesinden habersizdirler, sakın Beden şehrini çöle döndürecek ve bu memleketi elimizden çıkaracak bir tuzağa duçar olup bir oyuna gelmesinler!” diye gammazlık yaptı. Akl bu hikâyeyi Vehm’den duyunca Dil, Nazar ve Hayâl’in tutuklanmalarını emretti.

Ama Ravi der ki, Hüsn'ün Dil'e göndermiş olduğu yakut yüzüğü, Dil, Nazar'a vermişti. Yüzüğün özelliği, onu her kim ağzına alırsa o kişi halkın gözüne görünmezdi. Diğer özelliği de yüzük her kimde olursa Âb-ı hayat pınarını görürdü.

Sonra Nazar o yüzüğü ağzına sakladı ve Dîdâr şehrine doğru yola çıktı. Kısa sürede Ruhsâr gülşenine vardı. Gül bahçesi ortasında Fem çeşmesini gördü. O çeşmeden şerbet içmeye ve ebedi ömürden bir elbise giymeye niyetlendi. Kazara ağzını açınca yüzük suya düştü. Daha tuhafı yüzük ağzından suya düşünce, çeşme de gözden kayboldu. Nazar bu üzüntüyle kıvranıyordu ki ansızın Rakîb yanına geldi, onu yakaladı, oldukça hırpaladı ve evine götürüp hapsetti. Nazar zindandayken bir gece Zülf'ün saçını hatırladı. Saçı ateşe attı. Hemen Zülf'ü karşısında buldu. Zülf onun bağlarını çözdü ve ona Ruhsâr gülşeninin yolunu gösterdi.

Nazar, Dîdâr şehrine varınca Hüsn'ün huzuruna çıktı, yer öptü. Dil ve Hayâl'in esir edilmelerinin hikâyesini anlatınca, Hüsn gazaba geldi, köpürdü. Gamze'yi huzuruna çağırarak olan biteni onunla konuştu ve “Çare, sen ve Nazar'ın gizlice Beden şehrinin yolunu tutmanızdır, belki Dil ve Hayâl'i sihirle kurtarabilirsiniz” dedi. Gamze ve Nazar'ın her biri, Hüsn'ün fermanı gereği bir grup Turkan-ı cadu (sihirli güzeller) ile, avlanarak Beden şehrine yöneldiler ve iki menzili bir menzil yaptılar.

Ama Ravi der ki, Nazar Akl'ın elinden kurtulunca Akl, yeniden fitne kopacağını anladı. Memleketin sınır kumandanlarına “Nazar'ı Akl'ın memleketinden çıkarmayın ve onu gördüğünüz yerde tutuklayın” diye ferman gönderdi. O kumandanlardan biri, rahip Zerk'in Tövbe isimli oğluydu. Zühd ve Riya dağında kale ve makamı vardı. Ona da bir mektup göndererek Nazar'ın tutuklanmasını emretti. Tesadüfen Gamze ve Nazar bir sabah, sabah şarabı içerek Zühd dağının eteklerine ulaştılar. Kısa bir süre çimenlerin ve güllerin üzerinde dinlendiler. Kale muhafızı sabahleyin kaleden dışarı bakınca Nazar'ı bir grup güzelle gördü. Tövbe'nin yanına gelerek Nazar'ın bir grup güzelle dağın eteklerine geldiklerini ve rahat bir uykuya daldıklarını söyledi. Tövbe büyük bir ordu hazırladı. Nazar ve Gamze'nin üzerine saldırdı. Nazar, Gamze ve güzeller uykudan sıçradılar ve Tövbe'nin ordusuyla savaşa tutuştular. Tövbenin askerlerini çeşitli yerlerinden kılıç ve kargıyla yaralayarak kısa sürede yenilgiye uğrattılar. Kalesini yağmaladılar ve Zerk'in kilisesini yerle bir ettiler.

Oradan Afiyet şehrine yöneldiler. Âşık kalenderlerin adeti üzere şekil değiştirdiler. Neticede Afiyet şehrine vardılar. Bir görüşme ile Namus'u kalender yaptılar. Oradan Beden şehri civarına ulaşıncaya hep birlikte şekil değiştirmeyi gerekli gördüler. Gamze kılıç duası okudu ve o Turkân-ı câdûlar'a üfürdü. Onlar bir grup ceylana dönüştüler.

Ama Ravi der ki, Gamze'nin ordusunun çapulcuları, Tövbe'nin ordusunu yenince yenilen, Beden şehrine yöneldi, Akl'ın huzuruna çıktı, hizmet şartlarını yerine getirdi ve Gamze'nin ordusunun adaletsizliğinin hikâyesini ona arz etti. Akl bu hikâyeyi duyunca bu durumdan çok korktu, Dil'i çağırdı, başından bacağından bağları çözdü. Kendi padişahlık hil'atini ona verdi. Büyücü Gamze'nin hikâyesini ona anlattı ve “Hüsn'ün ordusu, gördüğün gibi öyle adaletsiz ve vefadarlıkta öyle güvenilmez bir kavimdir ki onların hilesiyle mağrur olursan, olmaya ki miras olan mülkten ayrı düşesin. Eğer mutlaka Dîdâr şehrine gitmek ve Hüsn'ün vuslatıyla nasiplenmek istiyorsan kindar ve büyük bir orduyla Beden şehriden çık, Dîdâr şehrine git, Hüsn'ün ordusuyla savaş. Eğer ona galip gelersen maksadına kavuşursun, yenilirsen herkesin nezdinde mazur olursun” dedi. Dil, babasının sözlerine çaresiz rıza gösterdi ve canını tehlikeye attı. Kahramanlık ve kararlılıkta zamanın meşhuru olan Sabır isimli ordu komutanına orduyu hazırlamasını emretti ve Dîdâr şehri'ne yöneldi.

Ama Ravi der ki, Dil, Dîdâr şehri'ne gitmeye niyetlenince Akl, devlet erkânıyla beraber bir iki menzil ona refakat etti. Tesadüfen, o civarda bir grup ceylanın otladığını haberini ona getirdiler. Dil, ceylanları avlamak maksadıyla çöle yöneldi. Onlara ok ve yayla saldırdı. Gamze'nin ordusunu oluşturan ceylanlar, Dil'i ordusuyla uzaktan görünce yaklaşıncaya kadar onlara tepki vermediler. Yaklaştıklarında ürkerek kaçmaya koyuldular. Ok gibi fırladılar, nihayet bir yerde durdular. Böylece bazen durup bazen kaçarak Dil'in ordularını arkalarından çektiler. Akıl, Dil'in ceylanların arkasından çöle gittiğini ve birkaç gün oradan dönmediğini görünce ordunun geri kalanını yanına alarak Beden şehrinin terk etti ve ceylanların arkasından çöle yöneldi.

Ama Ravi der ki, Gamze ve Nazar, Dil ve Akl'ı sihirle çöle çekip, birkaç gün sonra Dîdâr şehri civarına ulaşıncaya Hüsn'ün yanına gittiler ve Dil'in getiriliş hikâyesini anlattılar. Hüsn, Akl ve Dil'in yaklaştığını ve herkesin onların geliş hikâyesini duyduğunu anlayınca babasını bu olaydan haberdar etmeyi, sonra da bu orduyu uzaklaştırmayı uygun gördü. Babasına bir mektup gönderdi ve “Benim ismi Hayâl olan nakkaşlıkta eşsiz bir kölem var. Bir

müddettir ki benden kaçmış ve Beden şehrine yerleşmiş. O diyarın padişahı da onu tutuklayıp Dîdâr şehri tarafına bırakmamış. Geri istenince Beden şehrinin hükümdarı çok hiddetlenmiş. Şimdi de kalabalık ve techizatlı bir orduyu Dîdâr şehri tarafına getirerek bu diyarı almaya azmetmiş” dedi. Aşk bu sözü işitince kan beynine sıçradı. Komutanı Mihr’e orduyu hazırlamasını emretti ve “Maşrik ordusunu Dîdâr şehrine götür. Hüsn’ün ordusunu topla. Sonra Akl ve Dil’in ordusuyla savaş ve dünyayı onlara dar et” dedi.

Mihr, Aşk’ın emriyle orduyu topladı, Akl tarafına yöneldi. Akl kendi ayağıyla belâ tuzağına düştüğünü görünce ister istemez savaşa girişti. İlk gün Gamze savaştı. İkinci gün Kâmet meydanda harp etti. Üçüncü gece Zülf, Akl’in ordusuna gece baskını düzenledi. Dil’in muhafızı Nesim, onun ordusunu perişan etti. Üçüncü gün Hüsn, zafer kazanamama sebebiyle endişeye kapıldı. Kendi Hâl’ini çağırdı ve onunla istişarede bulundu. Hâl “Bil ki senin Kaf Dağı perilerinden olan ve insanlara görünmeyen pehlivan bir akranın var. Onu hakikatle herkes açıklayamadığı için, işaret yoluyla ona Ân-i Hüsn (Hüsn’ün cazibesi) derler. Eğer Dil’e karşı birisi zafer kazanabilecekse ancak o kazanır, ondan başka kimse bunu başaramaz. Akl ve Dil’in ordusu her ne kadar kahramanlık gösterirse göstereceğini hepsini yenecek olan odur “dedi. Hüsn” Düşmanın karşıda saf bağladığı şu anda Kaf Dağında olandan ne fayda” diye cevap verdi. Hâl “üzülme, ateşe attığın zaman Ân’ın güzelliğiyle gözleri aydınlatacak amberden bir tanem var” dedi. Hüsn’ün yüzü bu müjdeyle aydınlandı. Hâl, amber tanesini ateşte yaktı. Ân hemen ortaya çıktı. Böylece Hüsn’ün maksadı da hasıl oldu.

Hüsn, Dil’in ordusunun hikâyesini Ân’a anlattı. Ân, bu durumu telâfi etmeyi kabul etti. Mihr’e derhal orduyu hazırlamasını söyledi. Kendisi de birden kahramanlığa kalkıştı. Hüsn’ün ismi Hilâl (kaş) Hâcib olan, ok atmada akranlarından üstün bir Hâcib (kapı muhafızı)’i vardı. Ondandır bir yay, Gamze’den de bir ok aldı. Oku yaya taktı, Dil’e fırlattı. Tesadüfen o ok, Dil’in göğsüne isabet etti ve onu atının sırtından düşürdü. Ân, Dil’i havada yakalayarak Hüsn’ün huzurunda kahramanlık gösterdi. Dil yakalanınca ordusu kaçtı ve Akl ile beraber yenilgiye yüz tuttu. Hüsn, Akl’ı bazı ordu komutanlarıyla birlikte savaşa zorlaması için Zülf’ü onların arkasından gönderdi.

Ama Ravi der ki, Dil okla yaralanınca, Ân onu baygın bir şekilde Hüsn’ün huzuruna getirdi. Hüsn’ün her işte sırdaşı ve arkadaşı olan Nâz isimli

bir dadısı vardı. Hüsn, Dil’in meselesini onunla görüştü. Nâz, Dil’i kendine gelinceye kadar bir müddet zindanda bağlı tutmasını ve bu hususta ne emreder diye birisini Aşk’ın huzuruna göndermesini tavsiye etti. Bunun üzerine Hüsn Mihr’i babasının huzuruna gönderdi ve Dil’in tutuklanmasını emretti.

Ama Ravi der ki, Ruhsar gülşeninde etrafı ham gümüştan olan Zeken (çene) çukuru isimli bir kuyu vardı. Hüsn, Dil’i kuyuya hapsetti ve La’l- i sâkî (sevgilinin dudağı)’nin şefaati sayesinde Tebessüm ile ona merhem ve şerbet gönderdi. Mihr Aşk’ın huzuruna varınca Aşk , Akl ve Dil’in tutuklanma hikâyesini öğrendi. Bunun üzerine Zülf’ün savaşa zorladığı Akl’ın, zincire vurularak Beden şehrine gönderilmesini, Dil’in de bağlanıp zindana atılmasını emretti. Aşk bu planı kurunca doğudan batıya saldırdı. Beden’i kendisine üs edindi. Orada çeşitli kurallar koydu.

Ama Ravi der ki, Dil bir aya yakın kuyuda tutuklu kalınca Hüsn’ü Dil ile buluşma arzusu sardı. Mihr’in Vefâ isimli bir kızı vardı. Hüsn zaman zaman onunla arkadaşlık eder, böylece dinlenirdi. Hüsn yalnızken onu huzuruna çağırdı ve Dil’in hikâyesini anlattı. Vefâ ona ”Benim Dîdâr şehri civarında Dilgûşâ bahçesi diye adlandırılan bir bahçem ve o bahçede Âşinâyî çeşmesi denilen bir çeşmem var. O çeşmenin ortasında da Visâl köşkü adında sıkıntıların giderildiği bir köşk bulunmaktadır. Dil’i, Dilgûşâ bahçesinde gizleyebilir ve Âşinâyî çeşmesine getirtebilirsin. Zaman zaman dolaşmak maksadıyla o tarafa gider ve Visâl köşkünde Dil’in güzelliğinden nasiplenirsin” diye çare sundu. Bu tedbir Hüsn’e uygun geldi ve aynı gece Zülf’e “Bu gece Dil’i Zeken kuyusundan çıkar , Dilgûşâ bahçesine ve Âşinâyî çeşmesine getir “diye emir verdi. Zülf, Zeken kuyusuna giderek Dil’i kuyunun dibinden çıkardı. Geceleyin sırtlayarak bahçe ve çeşmeye götürdü.

Hülâsa Dil, bir ay sonra kuyudan ve zindandan bağ ve bahçeye çıkıp bir müddet bahçenin etrafında gezinince, gönlü fesleğenler arasında biraz uyumak istedi. Tesadüfen Hüsn de Dil’in arkasından bahçede gezinmeye çıktı. Vefâ ve Nâz ile Gülşen’e yöneldi. Bir müddet bahçenin etrafında dolaştıktan sonra, kendini ansızın Dil’in başucunda buldu. Dil’in başını kucağına aldı ve gözünden yaşlar boşaldı. Hüsn’ün gözyaşları Dil’in yüzüne damlayınca uykusu kaçtı ve başını Hüsn’ün kucağında görünce feryat ederek kendinden geçmiş bir şekilde yere yuvarlandı. Hüsn onu Hayâl, Nazar ve Tebessüm’e teslim ederek Visâl köşkü’nün yolunu tuttu.

Ama Ravi der ki, baygın haldeki Dil kendine gelince Tebessüm ve Nazar, Hüsn'ün emriyle onu Âşinâyî çeşmesinin başına getirdiler. Gece olunca Hayâl onun önünde bir mum yaktı. Hüsn, Vefâ ve Nâz ile köşkün üst katında bir meclis tertiplede. Dil de Tebessüm, Nazar ve Hayâl ile suyun kıyısında sohbetle koyuldu. Böylece Hüsn, Visâl köşkünde, Dil de Tebessüm, Hayâl ve Nazarla suyun kıyısında birkaç gece bu şekilde meclis kurup işret tohumu ektiler. Sonunda Hüsn'de ayrılığa tahammül kalmadı. Vefâ ve Nâz'ı müşavere için tekrar huzuruna çağırdı. Konuyu etraflıca görüştüler. Nihayet, her gece Tebessüm'ün Dil'i kendinden geçirecek ilacı şarabına katarak onu su kıyısında sarhoş ve perişan etmesi, Zülf'ün de Dil'in haberi olmadan onu köşkün üst katına çıkarması ve Hüsn'ün sabaha kadar onunla eğlenmesi, sabahleyin de Zülf'ün tekrar onu su kıyısına geri götürmesi konusunda ittifak ettiler. Hüsn bu planı uygun gördü. Böylece Tebessüm Dil'e sarhoşluk ilâcını verdi ve onu kendinden geçirdi. Hüsn sabaha kadar Dil ile gönlünce yaşadı.

Hüsn birkaç gece bu şekilde Visâl köşkünde muradına erip, Dil ile mutluluk kadehini yudumladı. Fakat Rakîb'in son derece huysuz ve gammaz, sureti de huyu gibi çirkin olan ve daima Hüsn'ün hizmetinde bulunan Gayr isimli bir kızı vardı. O günlerde Hüsn bahçeye gitmeye niyetlendiğinde Gayr'a haber vermiyor ve onu beraberinde götürmüyordu. Gayr bu ilgisizlikten üzüyor ve bunun sebebini araştırıyordu. Bu sebeple bir gece gizlice Hüsn'ün arkasından bahçeye girdi ve Visâl köşkü'nün damında gizlendi.

Sözün kısası Gayr, Hüsn ve Dil'in sohbetine vakıf olunca hemen evine döndü ve kendi kendine, "Mademki Hüsn bu hikâyede beni mahrem bilmiyor ve sadece Dil ile eğleniyor; o halde benim, gizlice Dil'in güzelliğinden nasip almam için hile yapmam ve plan kurmam gerekiyor. Çünkü ben Dil'in vuslatına Hüsn'den daha lâyıkım" dedi. Sonra Dil'in yalnız başına bahçede su kenarında, Hüsn'ün de şehirde uykuda olduğu bir gece, bir grup cariyeye Visâl köşküne koştu. Dil'i, su kıyısında sarhoş bir halde buldu. Kendi elbisesini büyüyle Hüsn'ün şekline dönüştürdü. Eğlence ve neşe yaygısını Visâl köşküne yayarak, Dil'i gizlice oraya getirmelerini ve Hayâl'i ise uyandırmamalarını emretti. Gayr, sarhoş ve harap haldeki Dil'e sarılarak Hüsn'ün tahtında sarhoşluk uykusuna daldı.

Ama Ravi der ki, Hüsn'ün Hayâl'i uyanıp da uykudaki Dil'i arayınca Nazar ve Dil'i su kenarında görmedi. Visâl köşkünün üst katına seyirtti. Gayr'ı Dil'in kucağında ve Nazar'ı da kendinden geçmiş bir halde buldu. Hemen Dîdâr

şehrine giderek bu olaydan Hüsn'ü haberdar etti. Bunun üzerine Hüsn geceleyin bahçeye girdi ve köşkün damına çıktı. Gayr'ı, kendinden geçmiş Dil'i kucaklamış bir halde taht üzerinde uyuklar görünce çılgılık attı ve olduğu yere yığıldı. Gayr, Hüsn'ün çılgılığını duyunca kendi aldatma okunun hedefine isabet ettiğini anladı. Visâl köşkü ve Dîdâr şehrinden, Segsâr şehrine gitti. Hüsn, köşkün damında kendine gelince gayret ateşiyle gül gibi coştı. Dil'i bahçeden çıkarmalarını ve 'Itâb(azarlama) zindanı diye adlandırılan vadiye getirmelerini emretti.

Fakat Gayr bu fitneyi koparıp Dîdâr şehrinden kaçınca, kendi şehrine geldi. Rakîb'i Hüsn ve Dil'in durumundan haberdar etti. Rakib bu sözü duyunca Dîdâr şehrine koştu ve Dil'i, Nazar ve Tebessümle birlikte 'Itâb vadisinde buldu. Onları yakaladı, hırpaladı ve Segsâr şehrine getirdi. Segsâr şehri civarında Firâk çölü adında hunhar (zalim) bir çöl vardı. O çölde Hicrân kalesi isimli bir kale vardı. Onları o kalede hapsederek hayattan ümitlerini kesti.

Sonra Gayr, Dîdâr şehrindeki Hüsn'e bir mektup yazarak onu kendi hilesinden haberdar etti. Hüsn, Dil'i incittiğinden pişman ve Rakîb'in onu götürmesinden perişan oldu. Her beyti manevi sanatlardan bir sanatı ihtiva eden, mesnevî şeklinde bir mektup yazdı ve eşkıya Hayâl'e vererek Hicrân kalesine gönderdi. Dil mektubu okudu ve Nazar da ona gözden mücevherler saçtı. O zaman Dil, Hüsn'ün mektubunun cevabını Hayâl'in eliyle gönderdi ve her beytinde lafzî sanatlardan bir sanatı açıkladı.

Ama Ravi der ki, Hüsn'ün Ân(cazibe)'ı Dil'i savaşa zorlayınca, Zülf de Dil'in ordusunu yenip perişan edince, Akl'ın ordusunun pehlivanı olan Sabır, Aşk'ın ordusuna yenilerek Hidâyet şehrine gitti. Dil'in ordusunun Aşk'ın ordusuna yenilmesinden Himmet'i haberdar etti. Himmet" Akl'ın üzerimde çok hakkı, sınırsız ve sayısız nimeti vardır. Bu sebepten ötürü madem ki ilk önce bu fitne kapısını ben açtım ve Nazar'ı Âb-ı hayat'tan haberdar ettim, şimdi de acilen Dîdâr şehrine gideyim ve kardeşimle görüşeyim, eğer Dil yaşıyorsa gücüm yettiğince ona yardım ulaştırayım ve eğer -Allah korusun- bir belaya duçar olmuşsa onun öcünü Aşk'ın ordusundan alayım" dedi.

Velhasıl, böyle dedi, orduyu hazırladı ve Dîdâr şehrine gitti. Bir müddet sonra Kâmet'in bahçesine ulaştı. Kardeşini gördü. Ona, Dil'in durumunu sordu. Kâmet" Bir yıla yakındır ki Dil, Hicrân kalesinde üzüntü zincirinin esiri ve vuslat köşkünden uzaktır" dedi. Himmet bu hikâyeyi kardeşinden duyunca Dil'i kurtarma yollarını düşündü. Bunun zor bir iş olduğunu ve Aşk'ın huzurundan

başka bir yerde çözülemeyeceğini gördü. Ordusunu kardeşinin yanına bıraktı ve Beden kalesinin yolunu tuttu. Aşk'ın huzuruna varınca saygı şartlarını yerine getirdi. Aşk ona çok yakınlık gösterdi ve güzel bir şekilde ağırladı. Himmet Yol yorgunluğunu atınca yalnız başına olan Aşk onu çağırdı ve olan biteni sordu.

Himmet türlü türlü hikâyeleri Aşk'a açtı. Bu arada Akl ve Dil'in hikâyesini de araya kattı ve sözü Aşk'ın, Akl'ı vezirliğe seçmesine ve Dil'in damatlığına rıza göstermesine getirdi. Aşk emir verdi ve Mihr'i, Akl'ı çağırmağa gönderdi. Himmet'i de büyük bir orduyla, Dil'i esaretten kurtarması, Rakîb'i onun yerine bağlaması ve oradan Dîdâr şehrine giderek Hüsni ile Dil arasında vuslat akdini bağlaması için Hicrân kalesine yolladı. Hülâsa Mihr, Akl'ı Beden şehrinin dolambaçlı yollarından getirdi. Aşk onu vezirlik makamına oturttu. Himmet orduyu Hicrân kalesine sevk etti. Dil'i esaretten kurtararak Rakîb'i onun yerine bağladı. Gayret ateşini tutuşturdu ve Büyücü Gayr'i yaktı. Oradan Dîdâr şehrine gitti. Hüsni ve Dil arasında vuslat akdini bağladı.

Ama Ravi der ki, Himmet ve Dil, Dîdâr şehrine varıp Âşinâyî bahçesinde dinlenince, her gün Hüsni'nin emirlerinden biri Dil'in huzurunda bir şölen düzenledi ve ziyafetler verdi. İlk gün Mihr davet sofrasını yaydı. Onun töreninde Gül Def'le söyleşti. İkinci gün Kâmet şölen tertipledi. Onun şöleninde de Nehl(hurma) ve Ney(kamış) tartıştı. Üçüncü gün Zülf ziyafet verdi, Menekşe ve Çenk arasında kavga çıktı. Dördüncü gün Gamze davet planı yaptı ve Nergis, Çini kâse ile münazara etti. Düğün hazırlıkları tamamlandı Dil, Hüsni'nin vuslatıyla muradına erince bir gün Dil, Himmet ve Nazar'la Ruhsar gülşeni civarında geziniyordu. Fem çeşmesi civarına ulaştıklarında etrafında Hat diye adlandırılan bir çimenlik, çimenliğin ortasındaki Âb-ı hayat kıyısında da yeşiller giymiş nur yüzlü bir ihtiyar gördüler. Himmet Dil'e "koş, Hızır Peygamber olan bu ihtiyarı yakala" dedi. Dil ihtiyarın elini öptü, huzurunda edep ve saygıyla oturdu. Sonra ihtiyar irfan yolundan beyan perdesini açtı ve Dil'i bu hikâyenin bazı sırlarından haberdar etti.

Dil, Hızır (A.S)'ın irşadıyla hidâyet yolunu bulup, fakir sahiplerinin yolunu tanıyınca zengin ve fakirle güzel bir şekilde geçinmeyi kendine prensip edindi ve iyi bir ad kazanmayı adet haline getirdi. Birçok çocuk ve hayırlı eser ondan dünyaya yadigâr kaldı. İşte onun çocuklarından biri, Beyan bahçesinin torunu, zamanın dostlarının meclis kadehi olan bu gönül alıcı hikâyedir.